

Андреј Битов

ДОКТОРКИНА САХРАНА

Успомени на Е. Ралбе

Сунчани дани подсећају на сахрану. Не сви, наравно, него тај, први, неочекиван, напoкoн. Још је прозрaчaн. Мoждa сe ту и не рaди o сунчaнoсти, нeгo упрaвo o прoзрaчнoсти. Нa сaхрaнaмa је oбaвeзнo лeпo врeмe. Умирaлa је мoјa ујнa, жeнa мoг рoђeнoг ујaкa.

Она је била „тако жива” (речи моје маме) да је у то тешко било поверовати. Стварно је била жива, и у то је стварно тешко било поверовати, али се заправо дуго припремала, кришом и од себе саме.

Прво је *пробала* ногу. Нога је изненада почела да је боли, натекла је и није улазила у обућу. Ујна се, међутим, није предавала: на ту „слоницу” (њена реч) завезала је предратну папучу и тако долазила у нашу кухињу да пере судове, а затим је долазио Александар Николајевич, шофер, и она је ишла у свој Институт (експертизе радне способности), затим на заседање управе Друштва (лечилишног), онда у некакву иницијативну групу курсисткиња (била је бестужевка¹), затим на неки конзилијум код неког бандита са високом титулом, онда свраћала код својих јеврејских рођака, који по прећутној, чак четрдесетогодишњој, завери нису долазили код нас, затим се на минут враћала кући, хранила мужа и тешко се одлучивала да ли да иде на банкет поводом одбране дисертације асистента Тбилиске филијале Института Нектара Бериташвилија: јако је уморна (што је било више него тачно) и не жели да иде (што није било сасвим тачно). Кришом од себе она је желела да иде (пошто сам поновио то „кришом од себе”, почињем да схватам да такву емоционалну могућност до саме старости успевају да сачувају само људи врло... Живи? Чисти? Добри? ... ја мрмљам тај

¹ Тако су звали студенткиње Вишег женског курса, првог женског факултета, основаног 1878. године у Санкт Петербургу; први директор је био К. Н. Бестужев-Рјумин, па су по њему курс – факултет – називали Бестужевски (прим. прев.).

нејасни израз, који више не постоји – кришом од себе самог)... И ипак је ишла, јер је све радила озбиљно и волела све људске скупове, страшно волела све те знаке пажње, сав тај штрас поштовања и уважавања, и чак, да претекнем евентуалну иронију, научила је нашу разметљиву породицу шта значи јеврејско „ковод”: уважање, које не мора обавезно да буде од срца, него уважање по форми, по правилнику, уважање као манифестовање, као такво. (Руси немају тај појам и ту реч, и ту се, са нежним осмехом антисемита, кога кријете од себе самог, може рећи да су Јевреји другачији народ. У нашем језику нема те неискрене речи, али у животу нам се појавила. И још једна ствар: зашто су сви убеђени у искреност просташтва?) Разумеш, Дима, говорила је она мужу, па он је Вахтангов син, сећаш се Вахтанга? – и жалосно уздишући – одлазила. Жеље су јој још увек биле снажније од умора. То ми сада не можемо да разумемо – раније су људи били другачији.

Онда се враћала; није се дуго задржавала – остајала је само на свечаном делу, који је у целини веома дирљиво волела, испуњавајући кич и лаж својим великодушним смислом и вером. (Интересантно је да су они себе искрено сматрали материјалистима, ти људи, какви ми нећемо бити; треба имати изузетно... (такође нејасна реч...) да би се остварио тај парадокс). И тако, она се брзо враћала јер је, поред ноге, боловала и од дијабетеса и на банкету није могла себи ништа да дозволи, али се враћала весела: говори на свечаном делу су деловали на њу као шампањац – подмлађена, румена, чило и срећно је причала мужу како је све било лепо, топло... Постепено се испостављало да је најбољи говор био њен... И ако сте је у тим тренуцима гледали у очи, тешко да бисте поверовали да јој је скоро осамдесет, да има – *ногу*, али *нога* је била ту: да спустите поглед, видели бисте да је за њу везана папуча. И пошто би одцвркулала и скувала мужу чај, кад би он отишао на спавање, пунила је лавор врућом водом и дуго седела са ногом у њему, одједном као угашена и отромбољена, „као врећа костију” (њен израз). Дуго је тако седела, као врећа костију, и гледала своју, већ мртву, ногу.

Била је велик лекар.

Данас таквих лекара НЕМА. Ловим себе на томе како употребљавам готову формулу, која ми је од детињства била смешна: као (са „трезвеним” исмевањем) увек је све било – тако, једнако, не боље... Ја себе лако ловим и лако пуштам: са тачке гледишта садашњег искуства, формула „данас више нема” изгледа ми и правично и тачно – она изражава суштину. Дакле, нема... Не тврдим да је баш сваког излечила... него да је по питању медицине имала најмање заблуда. Не ради се о томе да је она сматрала да се свима може помоћи, него да се свима помоћи *мора*. Добро је знала, не речима, не науком, него оним нечим... да нема *чиме* да помогне, и тада, ако је било бар мало *чиме* да

се помогне, могли сте бити уверени да ће она учинити *све*. И управо да неспособност да се учини НЕ БАШ СВЕ и та потреба да се учини БАШ СВЕ што се учинити може – тај императив је био суштина „стариx доктора, каквих више нема”; она је била последња. И било је то изазовно просто. На пример, ако си прехлађен, она те пита како спаваш; ти се изненадиш; какве везе има како спаваш? – а она каже: ко лоше спава, тај зебе, а ко зебе, тај се прехлади. И против прехладе ти да пилуле за спавање (алергија се још сматрала капиталистичком измишљотином), а теби одједном тако нежно и лепо од тог заборављеног темпа руског језика и руских речи: зее-бе... да је одједном све у реду, све је још пред тобом... у теби заживи недоживљено јутро са сивим небом и белим снегом, температурна срећа, неко је под прозором прошао на коњу, вије се дим из оцака... Кажеш: нешто сам нервозан, ујна, дај нешто за живце... Она те хладно погледа и каже: немој да се пренемажеш, нема ништа за живце. А једном, ништа јој и не тражиш, а она ти тутне у руку оправдање: видела је како си синоћ пушио у кухињи – треба да одмориш.

И кад би јој неки проницљиви интелектуалац, макар и овако, формулисао њу саму – она не би схватила: не знам о чему причаш! – и слегла би раменима. Њој су механизми искуства непознати! Како она улази код болесника! Никаквом сабраношћу ви не можете код себе да изазовете такву промену! А она се просто мења, и то ти је. Ту нема ничег осим лакоће и уравнотежености – ни осамдесет година, ни младог лепог мужа, ни хиљаде слинавих, модрих, знојавих, јадних болесника који јој дишу у лице – никаквог искуства, ни професионалног, ни личног, ни трага патине ње саме, са њеним животом, богатим животом. Како она даје болеснику да се пожали! Како потврдно пита: је л’ много боли? Управо – МНОГО. Никаквих „ништа страшно” или „проћи ће”. У том тренутку само двоје у целом свету знају колико боли: болесник и она. Они су изабраници бола. А болесник после њеног одласка само што се не поноси својом посвећеношћу. Никада више у животу нећу видети такву способност *са-учешћа*. На медицинском факултету се не полаже испит из саучешћа. Ујна је саучешће показивала муњевито, истог трена се заувек ослобађајући своје старости и бола: довољно је било да се окрене и види твоје лице, ако си стварно био болестан – и брзином светлости на тебе се преливало њено саучешће, то јест потпуно одсуство оног који саосећа и потпуно осећање – како ти је, како? Та невероватна способност, лишена свега осим себе саме, са-учешће у чистом облику, постала је за мене *биш* доктора, Име лекара. И никакве лажи, никакве глуме, никаквих *мхайшовских*² драговићу мој (мада је она свето веровала у МХАТ, и када се он „давао” на ТВ-у, седала је у фотељу са спремним изразом задовољства које, је л’ да,

² МХАТ – Московски Художествени Академски Театар (прим. прев.)

Димочка, ништа савремено више не може да пружи... ах, Качалов-Мачалов! Тарасова – идеал лепоте... на реч „Ана”, дрхтавом руком се поправља раскошна фризура...).

Почињем да је видим од пунђе. До последњег дана је носила ту фризуру, која јој је некада најбоље стајала. Неко је девојци изразио комплимент – имате прелепу косу – и њој је то било довољно да пола века, да цео век, свако јутро тапира просед, прошаран хиперманганом, талас, и да затакне – руке су јој јако дрхтале – да затакне у три покушаја: тамо-амо, више-ниже и на крају тачно у средину, увек у једно те исто место – чешљић од корњачевине. Врло су јој биле веште те неверне руке, и то атриљеријско пробно гађање тремора: подбачај – пребачај (уске рашље) – погодак – све ми је то пред очима. То јест пред очима су ми и њене руке, које су увек у покрету, али увек погађају циљ и увек нешто раде... (То сада не лупа моја писаћа машина, него ујна пере судове, то је њено карактеристично лупкање чашама о чесму; кад би разбила чашу, што се дешавало – а имала је скупе чаше – било јој је, наравно, жао чаше, али са каквом је неописивом женствености, такође из времена прве фризуре, истог трена свим кухињским сведоцима објављивала о том догађају као о вечитој својој симпатичној трапавости: ево, опет – чак јој се и фигура мењала док је комадиће стакла бацала у канту за смеће, чак и линија струка (какав црни струк...) и наклон главе били су опет девојачки... зато што је једино забрањено понашање сведока у таквом случају било жаљење – њене године нису смеле да се примећују.)

Ја и сада желим да пољубим ујну (што никад нисам радио, мада сам је волео више него многе које сам целивао) баш док лупка чашама о чесму.

Она је бацала педесет или сто рубаља у канту за ђубре гестом веома богатог човека, претичући наш лажни хор саосећања... а затим је следило оно што јој је било најтеже, али била је то одлучна жена – није се премештала с ноге на ногу, није остављала за касније: на трен ока је замирала испред својих врата са комплетом различитих чаша – и подмлађивала се; чак и повијена леђа су јој се исправљала – тешко је било не веровати тој оптичкој варци... да би одмах широм отворила врата и улетела са готово летњим цвркутом Серовљевог³ јутра на прагу исте те своје младости: окупани сунчани зраци су кроз окупано лишће исцртавали узор на угланцаном паркету, букет јутарњег јоргована је замро у капима росе, фале још само пењоар и етида Скрјабина... као да репродукција на зиду није репродукција, него огледало: „Дима! Замисли, разбила сам своју омиљену кинеску чашу!”

Ах, не! Целог живота се сећамо како су нас волели...

³Валентин Серов, 1865 – 1911, сликар, представник руског импресионизма и модерне, ученик Иље Рјепина (прим. прев.).

А Дима, мој рођени – обожавани ујак, остаје у тим мојим успоме-нама иза врата, у сенци, нога преко ноге, поред букета, и сам као букет – бубњи музикалним прстима хирурга по столњаку, чека чај, осмехује се пажљиво и меко, као добар човек који нема шта да каже.

Дакле, ја видим прво њену пунђу (или пре: чешљић), затим руке (сада меша слатко: старинска (до катастрофе 17. године) шерпа, очишћена до сунчаног блеска, у њој рујни слој пажљиво одабраних јагода, најскупљих на пијаци, а на врху плавичасто светлуцају груби комади великог старинског шећера (главе шећера) – и све је то драгоцено: круна, скиптар, држава – све заједно (у нашој породици воле да кажу да је ујна величанствена као Екатерина Велика) – и целом том империјом влада рука са златном кашиком – лови своје дрхтање и прави се да је намеравала да чини покрете баш такве, какви су испали (све је то врло живописно: управљање случајношћу као уметнички метод...).

Видим чешљић, пунђу, руке... и изненада јасно, одједном – целу ујну: као да сам пажљиво брисао, брисао прелазну сличицу и на крају, задржавајући дах и мучећи руку постепеношћу и спорошћу, одлепио, и одједном – ура! Филм се нигде није окрзао: појавили су се јарки, крупни цветови њене кинеске блузе (свилене, штепане) боје цикламе, повијена леђа са букетом међу лопатицама, и нога – са привезаном папучом. Цветови на леђима су богати, коврцави – род кинеске хризантеме; такве она воли да добија за рођендан коме нема краја (сваки дан нам доносе корпу од захвалних људи, и ујнина соба је увек као шминкерница глумице после премијере; сваки дан се на степениште износи понека корпа са увелим цвећем...). Цветови на леђима – и исти такви у сандуку.

У нашој великој фамилији, која је живела заједно, постојао је ред законских формула одушевљавања ујном, једино не знам под каквим коефицијентом су се у базу података уписивали следећи параметри: узраст, пол, брачно стање и национална припадност. Наша фамилија је, наравно, била исувише интелектуална да би се спуштала на ниво кадровског одељења. О таквим стварима се никада није причало, али стопостотно ћутање увек говори за себе: ћутање је говорило да се о таквим стварима није причало, него се *знало*. Ујна је била петнаест година старија од ујака, нису имали деце, и она је била Јеврејка. За мене, дечака, пубертетлију, младиха, она није имала ни пол, ни узраст, ни националну припадност – док су сви други рођаци те ствари имали. Из неког разлога противуречност се није уочавала.

Сви смо играли игру: *безусловно прихватајући све њене очигледне условности* – наша ширина погледа награђивала се изузетно штедро, а наша неспретна сцена је имала захвалног гледаоца. Тешко је рећи ко је кога надмашивао у благородности, али су сви глуматали преко сваке мере. Чини ми се да је она ипак могла да види нешто одозго, а

ми – не. Да нису њене, декларисане, условности биле висока реакција на нашу безусловност? Да није због тога једина особа које се она бојала и коју је преко сваке мере подмићивала, била наша куварица Јевдокимова? Она је могла и да не игра нашу игру, и она је добро знала да је ова и Јеврејка, и старица, и то да је муж... и то да деце... и то да је смрт близу. Јевдокимова је умела то своје знање – не посебно проницљиво, али беспошtedно тачно – да покаже са израженом сервилношћу, која се никада није изговарала, и за то своје ћутање је, са смушеном захвалношћу, узимала колико је могла и шта год да је то било, чак и те чаше.

Ми смо ујну стварно волели, али се та љубав још и декларисала. Ујна је била – човек! То звучи тако горко: како често говоримо „са великим Ч”, да бисмо сакрили управо податке из крштенице; аутоматизам наше припадности људском роду доводи до дискриминације. Претерано одушевљавање нечијим врлинама увек на нешто мирише. Или на улагивање, или на апартхејд. Она је била *човек*... велик, страстан, широког замаха, *веома* жив, дарежљив и *веома заслужан* (ЗНР – заслужни научни радник; имала је још и то звање). Краће речено, мени се сада чини да је она свих четрдесет година брака *радила* код нас у звању ујне са свим својим изузетним особинама и постала је *као рођена* (то је још један разлог што је између ње и Јевдокимовне постојало то посебно разумевање; и та је такође била – човек). Мислим да је она за моју породицу ипак била Јеврејка, бар судећи по томе што ја то нисам знао и што нико никада није изговорио ту реч („Јеврејка”). Имали смо све основе да је величамо и боготворимо; толико, колико је она чинила за све нас, нико никада није учинио ни за себе: од смрти је спасла мене, брата и три пута ујака (свог мужа). А колико пута је помогла просто тако, и кад није било животне опасности – не да се избројати. Тај списак је са годинама растао и канонизовао се. Ред је био, међутим, да се те ствари помињу, а није било обавезно да се памте, тако да се то сада мени правилно отело: као рођена... И још једна ствар, за коју сам сазнао много касније, после њене смрти: она је била *као жена*. Испоставило се да свих четрдесет година они нису били венчани. Та стара новост је одмах добила легендарни шик независности од формалних норми без садржаја, коју имају истински пристојни људи. Сами моји су, међутим, били венчани.

Исклизнуло је време са својим муљевитим дном. Штрчи зарђала конструкција драме. То, како се испоставља, није живот, него *радња романа*. Умртвљена препричавањем: после много година у нашој породици се појављују информације, у облику надгробне плоче.

А ја од ње сада правим постоље за споменик.

Она је била велик лекар, и ја никако не могу да се ослободим недоумице: шта је она сама знала о својој болести? Понекад ми се чини – ма, није могла да не зна! а понекад – да није ништа подозревала.

Прво је пробала ногу, а затим је пробала инфаркт.

Замало да јој од инфаркта прође нога. Овако или онако, али из инфаркта је она себе извукла. И свест да је тог пута претекла (што је у датом случају она, као лекар, могла себи да каже са увереношћу), тако ју је ободрила и подмладила, да је чак и ногу вратила у ципелу – чему ми нисмо могли да се нарадујемо. И опет су кренуле седнице, одбори, одбране дисертација, конзилијуми („Излечили су убицу!“), то је несумњиво свети принцип лекара... али није у реду лечити их са више труда и одговорности него њихове потенцијалне жртве... Мада, може: не заборављајте да управо Енглеска, са парадоксима свог парламента... и ево, видим је опет у кухињи, како управља светлуцавом шерпом-сунцем. Међутим, накратко је изашла шерпа-сунце.

Ујна је умирала. То више ни за кога није било... осим за њу саму. Али је и она постала толико слаба, да је, уморна, расејана, сваки дан чинила нов несвестан корак према смрти. А онда је долазила себи, и поново није умирала. Скроз јој је била поцрнела нога, и она је одлучно инсистирала да јој је ампутирају, мада је свима, осим њој... да операцију не би преживела. Нога, инфаркт, нога, шлог... И ту се она ухватила за живот са новом снагом, које није било ни код кога другог, мени познатог.

Кревет! Тражила је *други* кревет. Из неког разлога је посебно рачунала на моју физичку помоћ. Звала је да ми даје инструкције, ја сам лоше разумео њено мумлање, али сам се слагао, не налазећи у свему томе никаквих потешкоћа. „Понови“, одједном разговетно рече она. И – ах! – са каквом резигнацијом је окренула леђа на моје непарализовано муцање.

Унели смо јој кревет. Био је то специјалан кревет, болнички. Био је искомпликован онолико колико то могу да искомпликују људи који немају везе са техником. Наравно, ниједан механизам, који је требало да мења положај тела, није функционисао. Безброј пута премазан затворском уљаном фарбом, изгубио је не само облик, него и контуре – и постао у буквалном смислу нескладан. Ми смо унели тог монструма у ујнин кутак са огледалима, кристалом, теписима и политуром, и ја нисам могао да препознам собу. Као да су све ствари одскочиле од кревета, завукле се по угловима, скупиле се, предосећајући социјалну промену; а заправо се радило о томе да је на брзину направљено место за кревет. Памтим тај нескладно-млади осећај мишића и снаге, претеран, несразмеран са задатком носача: мишићи су преувеличано, театрално живели за ту стару, парализовану особу која умире, и због тога

ме притискала посебна нелагодност, те сам се спотицао о ивице и одрао кожу на лактовима и надланицама – скроз сам лично на тај нескладни кревет.

Ујна је седела насред собе и руководила уношењем. То је мени тако остало у сећању – она није могла да седи насред собе, она није могла да седи, и средина собе је била рашчишћена управо због кревета... Поглед јој је горео некаквим угљеним сјајем; никад до тада њене очи нису биле тако дубоке... Страсно је желела да пређе из своје четрдесетогодишње постеље, *већ* је била у том новом кревету који смо ми тек уносили – зато сам је и запамтио *насред собе*. Нисмо смели да покваримо „апарат” (а врло лако је могло да се деси јер се у њега нисмо разумели), требало је да „га” малкице окренемо и још примакнемо и да више-ниже-више подесимо његове намртво непокретне равни, и све смо радили погрешно, како само можемо да будемо тако трапави, очигледно ће морати сама... Чак ми је остао утисак да је она сама на крају устала, наместила све како треба – видите да није тешко кад човек уме да мисли – и поново легла у своју парализу, оставивши нам да пренесемо јастуке, перине и душеке – то што је доступније нашем степену развоја, мада смо ми и ту направили гомилу промашаја. Господе, за тридесет година није се променила ни за длаку! Кад смо нас двоје једне зиме, за време блокаде, стругали дрва у истој овој кухињи, она се, педесетогодишња, на мене, петогодишњег, љутила исто као сада. До суза се вређала док смо се погађали ко на коју страну треба да вуче, а наша тестера се увијала и стењала док смо једно другом спасавали прсте. „Олга!” – на крају би она викала мојој мајци – „Уразуми свог дерана! Он мене намерно нервира. Намерно погрешно тестираше...” И ја сам се страшно на њу љутио, и то не зато што виче, него зато што ме сумњичи да сам „намерно”, док сам ја био без задње мисли, и никада не бих урадио нешто у инат или намерно... тада сам био, како ми се сада чини, добар дечак. Плакали смо и остављали тестеру у допола преструганом дрвету. За десет минута је, весела, долазила да се помиримо; носила је „задње што има”, нешто мишје – некакву корицу или мрвицу. Ето тако; изгледа да сам се променио само ја, а она једнако није могла да се помири са једином променом која јој је предстојала у животу: у *онај свети* она, наравно, није веровала (не, никада нећу схватити њено поколење! Уверени да Бог не постоји, они су више него други поштовали хришћанске заповеди... а ја, који у Бога верујем, нон-стоп сам... краће речено, ја сам грешан).

Пренели смо је, и она се дуго намештала са видним задовољством, никада више не погледавши на остављен брачни кревет. Сада ми се чини да сам чуо тежак уздах, као да јој је лакнуло када смо је одвојили од њега: од свега што је она настављала да не разуме, без обзира на своје медицинско искуство, то је, очигледно, схватила непогрешиво –

у тај кревет се више никада неће вратити... Ми нисмо схватали, ми, као кретени, нисмо схватали ништа од тога што је она знала одлично, боље од било кога: шта је то болестан човек, како му је и шта му стварно треба – сада је то било потребно њој, али нико није могао тај дуг да јој врати. И тада, пошто се наместила, она нам са дубоким, истинским смислом рече „хвала”, као да смо ми стварно нешто за њу учинили, као да смо разумели... „Јеси се намучио? – саосећајно ме упитала. „Ма не, ујна, шта ти је! Ни најмање.” Није требало тако да одговорим.

Ипак јој није одговарао ни тај кревет: био је објективно неудобан. И онда смо унели бакин, на ком смо сви ми умирали... И ево у њему, на последњи пут поправљеном јастуку, док је дрхтавом руком гладила чаршав, затворених очију уздахнула је са олакшањем: „Напокон ми је удобно.” Кревет је стајао насред собе, као сандук, и лице јој је било спокојно.

Баш тог дана је изненада умрла она друга жена, она *радња романа*...

Ујна ју је надживела. „Напокон ми је удобно...” , поновила је.

Кревет је стајао насред чудно опустеле собе, где предмети оставаљају власника у брзини, на трен раније него што власник остави њих. Стоје тамо са јефтиним изразом лица; испоставило се да су те брушене и глатке површине, које су ми у детињству изгледале драгоцене – просто старе ствари. Држе се по страни од тог металног кревета у средини – оне су дивне, оне су од карелске брезе⁴... Ујни је удобно.

Она их неће понети са собом...

Али их је понела...

У средини хумке стоји кревет са никлованим шишаркама, којима се види бакарно наличје; у њему полуседи ујна, затворених очију и повезане вилице, у својој омиљеној кинеској блузи и са сунчаном шерпом, пуном слатког од јагода: у једној руци јој је стетоскоп, а у другој амерички топломер, који личи на сатни механизам бомбе; апарат за мерење притиска у ногама... нису заборављене ни чаше које су остале читаве, дисертација на коју је требало да напише рецензију, жута Милоска Венера, са којом је (како кажу) дошла у нашу кућу... ујак, и иза њега шофер, скромно стоје поред, готово затрпани земљом која одозго лети... до њих бешумно долеће ауто са блиставим јеленом на хауби (она га редовно премешта на сваки нов аутомобил, без обзира што је изашао из моде...), значи, и јелен је ту... а ту је већ и цео наш стан, под трошним временом које се одозго по нама осипа, захватајући и сву моју прошлост са остацима блокадног леда, све то, чему сам ја за нешто дужан – скупља се у хумку, осипа се време са својом човечношћу, мајмунским хуманизмом, са принципима и пристојношћу, са свим тим што нису однели њихови носиоци, са свим тим што

⁴ Карелија – област на северу европског дела Русије, близу Финске; предмети од карелске брезе су синоним за висок квалитет и префињеност (прим.прев.)

је од мене направило то јадно биће, које због опште сличности називају човеком, то јест са мнош... а ја бацам последњу лопату, и стижем да зарастем у топло крзно поштеног животињског...

Јер отада, откако њих нема: прво баке, која је била још боља од ујне, а затим ујне, која је преузела штафету од баке, а сада то место чека моју маму... ја им то нећу опростити. Јер отада, откако су отишли ти последњи људи, свет се није поправио, а ја сам се покварио.

Господе, после смрти неће бити сећања на Тебе! Ја сам већ завиривао у Твоју шахту... Ако човек седи у дубоком бунару, зашто му се не би учинило да он то гледа из света, а не у свет? А шта ако из бунара изађе – и на све четири стране равно-преравно, пусто-препусто, ничег нема? Осим рупе бунара из ког си изашао? Надам се да је код Тебе брдовит рељеф...

За шта је послат у самицу без дна тај не претерано способан, али вредан ученик... и онда заборављен? Да цео живот гледам ту једну звезду, која је можда још и даље него што се чини оку без бунара?! Ја сам је већ апсолвирао...

Господе! Ујаче! Ујна! Мама! Плачем...

Био сам код ње у Институту једном, баш између „ноге” и „ноге”, када се била извукла из инфаркта. Избегавала је да нас води у свој Институт; можда се до краја стидела понижења које је, са образложењем година стажа, неизбежно – по петој рубрици⁵ морала да доживи последњих година вођиног живота. И стварно, Институт са старицама и дебилима није могао да се мери са Првим медицинским. Она није преживела то понижење, то јест – настављала је да га преживљава. Међутим, после инфаркта нешто је у њој кврцнуло, и она се вратила у свој скрајнути Институт, као у своју кућу. Можда је схватила да ни тај Институт није заувек... Ропски су ме примили. Замолили да сачекам: на визити је. Рекли су то тако, као да држи службу господњу. То поређење савршено одговара. Управо таква се појавила, изненадивши ме младосћу и лепотом. Била је обучена не само у тај споменик прању и штиркању, са повоцем од стетоскопа спуштеним на груди, него је истог трена када је ушла огрнула на себе и цео свој кабинет – са опшивом стажера по рукавима и велом асистената, на рамена је овлаш набацила зидове клинике (узгред буди речено – одличне; у стилу Смољног манастира ...), и све то јој је необично добро стајало. Одонда ми се она увек у сновима јавља млада, таква какву је нисам видео јер сам се касно родио.

Нешто ми је од ујне било потребно, не сећам се шта, и бешумна свита је то истог трена урадила.

Међутим, ја ни на шта, осим на ујну, која ме је задивила, нисам тада обратио пажњу.

⁵ Пета рубрика – у личним картама совјетских времена у петој рубрици се писала национална припадност (прим. прев.)

Сунце. То сунце, од ког сам почео.

Има тако неких кутака у родном граду, у којима нисам био. Посебно ти, који су у суседству са неком знаменитошћу, која гуши сву околину. Смољни⁶ (са заставом и Иљичем), слева звоник Смољног манастира – увек знаш да су они тамо, да ће госта да доведу баш ту, и односиш се према њима као према разгледници. Но деси се да мораш да потражиш неку адресу (испоставља се да тамо има и зграда, и улица, тамо се живи...), и улево од звоника, улево од обласног комитета комсомола, улево од манастирских келија... крива улица (реткост у Лењинграду), стогодишњи дрворед, ујнин Институт (бивши Дом инвалида, зато је тако леп; медицинских установа није изграђено бог зна како много – све су углавном у старим зградама...), и тако је тамо лепо, да ти и запуштена ограда изгледа прекрасно. Ту као да је све поштеђено, у сенци знаменитости... То јест, портирница уместо стражарске кућице, ограда уместо ликвидиране решетке... зато је капија цела, и стари инвалид-чувар стражари испред капије Дома инвалида (вероватно један од пацијената). Изувијана барокна вратанца су отворена, напокон видим таблицу и сазнајем како се тачно зове ујнина установа (Министарство здравља, обласни комитет... много слова је заменило два: Дом инвалида), морао сам да се склоним и пропустим црну волгу, из које је блеснула еполета; инвалид хитро стаје на свој патрљак, салутира; приседајући, са ситим шуштањем по стази од цигала удаљава се генерал у бунди из *црноволге*, ја се провлачим за њим на „територију”. „Ви на сахрану?” – пита инвалид, не строго, него да потврди своју обавештеност „Да.”

Црвена боја цигле се слаже са јаворовим лишћем, које вредни дебил мете у страну; он личи на ручно направљену играчку од вате – сиromaх војног обрасца; други, бистрији, поносан на поверено му оружје, лови опушке и папириће штапом са оштрим врхом; инвалид са четвртастом њушком самоуверено стоји на дрвеној нози са гуменим ђоном, и тешким инструментом, који личи на његову преврнуту дрвену ногу, креше циглу за ту стазу; сиве испране старице лебде тамо-амо по парку, као јесења паучина – оживеле Офелије са букетићима раскошних листова... Радна терапија на ваздуху, сунчан дан. Ваздух је опустео, и сунчева светлост се раширила равно и без препреке, као да је сам он ваздух; нема сенке – она је осветљена изнутра зрацима разгорелог јавора; и већ превремени дим (не дајте деци да се играју шибцама!) скупља око себе усредсређену групу дебила... Старински мирис гњилог лишћа, који буди успомене: јесење чишћење; све је разбацано, али се кроз хаос назире скорашњи ред: чист простор,

⁶ Смољни девојачки институт, први штаб бољшевика после изведене револуције 1917. године (прим. прев.)

проветрен ваздух, ево и стаза је опет поцрвенела; јутарњи, не сасвим разбуђени дебили, рани богаљи (ране боле рано ујутру), јесење старице – сви су се слагали са јесени. „Прођите туда”, са поштовањем рече задњи дебил. Куда сам ја ишао? Стајао сам на крају дрвореда, окренут према дворишту болнице. Морао сам да искорачим ван стазе, у гомилу лишћа, у чију мекоту ми је нога пријатно пропала, а дебил је прешао на другу страну: између нас су једна за другом, прошле две волге.

Аха, тамо. Ето куда идем.

Ујна је лепо изгледала. Лице јој је у неопходној мери било значајно, спокојно и лепо, али као помало напрегнуто. Очигледно је пажљиво слушала о чему се говори, и није била сасвим задовољна. Млитаво су биле наведене заслуге, гомилали су се лешеве епитета – и ниједне живе речи. „Узвишена фигура... никада... заувек у срцима...” Први генерал, који је први и говорио (добар генерал, пун, три звездице, забринуту-мртав...), отишао је: кроз отворена врата сале за конференције чуло се штектање његове волге, која се удаљавала неуважавајуће брзо. Нагињући се над сандуком још је говорио: „Мирно спавај...” и већ је затварао врата: „У Смољни!” – стизао је на седницу. Он је стигао да истакне, углавном, њене ратне заслуге: никада нећемо заборавити! – а већ су заборављени и рат, блокада, и живи, и мртви. Саму ујну није имао кад да помене: схватио сам да су је отписали много пре нешто је умрла, још тада, четрдесет девете; измењене историјске околности дозволиле су им да се појаве на парастосу – и то славно: дошла су друга времена, где ту могу старци да стигну... и, ако је, задуван, успевао генерал да стигне до следеће звездице, било је то под условом да се ни на тренутак не одваја од покретне стазе... После генерала су се снебивали да говоре, као да је он отишао, али оставио своје старо длакаво уво са одсјајем звездица на еполетама... И следећи говорник је брундао све то исто, а затим... никако нису могли да се откраве. Покојничини блиски, подељени сандуком као вода око бродског прамца, изгледали су као сиромашни рођаци говорника. С леве стране смо у групи стајали ми, са десне – јеврејски рођаци; нисам знао да их је тако много. Ниједног познатог лица; само сам једног, чини ми се, овлаш видео у предсобљу... Он улови мој поглед и климну ми главом. Сиве очи, пажљиво изгубљене, као кратковиде. Зашто их нисам никада... никог... Још нисам схватао зашто, али ми је постало непријатно, било ме је срамота, и мислио сам да ми се то нису свидели говорници, а не ми, не ја сам. „Биле су оцењене заслуге... медаља...” Ујна је била човек, њу је немогуће било по заслугама... лук вам вири из д... а ви ћете да оцењујете њене заслуге... биће металуршка криза, ако буде по заслугама... Смрт је смрт; ја сам ипак почињао да схватам неке ствари, ру-

менило култа почињало је да бледи. Стаљин је умирао по други пут, после петнаест година. Чини ми се – дефинитивно. Јер из тог времена не могу да се сетим више ничега, осим ујне, кристално поштене представнице епохе, хоћеш-нећеш, ипак стаљинске.

Ујна је бивала све незадовољнија тим брундањем за покој душе. У почетку се још и мирила: дошли су, ипак, и академици, и професори, и генерали... али је онда дефинитивно умрла од досаде. У једном тренутку ми се учинило да је спремна да устане и сама одржи говор. Она би нашла речи! Умела је да говори од свег срца... Искушење да обрадује човека код ње је увек било тако јако, и она је успевала да од свег срца изговори похвалу људима, који нису имали нити један степен њене душевне тоpline. То није никакво претеривање, никаква метафора: ујна је на сопственом парастосу била живља од свих. Али и ту, исто као што није могла да помогне себи кад је умирала, а нико други није помагао, мада су се сви гурали око њеног кревета, као и сада око сандука... ни ту није имала избора, него да раздражено окрене леђа. Ујна се вратила у сандук, и ми је, незадовољну парастосом, изнесосмо заједно са креветом на јесење сунце болничког дворишта. И, наравно, опет сам ја поставио своје моћно-гипко раме, поред оног пажљиво-сивооког, који ми је опет климнуо главом. „Ма шта ти је, ујна! Лако ћу ја то...”

Двориште се није дало препознати. Постало је густо насељено. Ближе вратима јецале су сестре и чистачице, јецале са необичним поштовањем према заслугама покојнице, израженим у онима који су дошли на сахрану... Мрачни, мамурни чистачи, помешани са богаљима, стајали су у строју и својим заједничким плавим раменом као да су гурали гомилу дебила, који су, опет, гурали старице што су скромно стајале иза невидљиве црте. Њихова лица су била осветљена бојажљивим одушевљењем. Кићанке на сандуку, ширити, поклопац, јастучић са медаљама, уплакване више медицинске сестре... генерал! (био је још један, он није толико журио)... аутомобили са шоферима који придржавају врата... јесење злато блех-оркестра, сунчани грохот баса и чинела, него шта! Они су стајали скромно-свечано, ни у ком случају не нарушавајући дисциплину, у закрпама, али чисти, ослоњени на грабуље и лопате – та непобуњена руља. Генерал је сео у кола, осветливши их златом са еполета... они га погледом испратише – не трепнуше. Сандук је пловио као брод, делећи прамцем људе на два човечанства: дебили су клизили здесна, а више него нормални, успешни, заслужни – слева. Иза сандука се вода није сједињавала – била је подељена младом чистача-граничара. Ми смо од њих! – ето шта сам прочитао на заједничком безобличном лицу дебила. Они су са одушевљењем гледали то што би од њих било да су ризиковали да постану људи, као ми. Они

су, било то одакле смо изашли сви ми, да бисмо сада, на крају радног пута, показивали благородне седе главе и звецкали ордењем. Они су ми, ми смо они. Они нису пошли на ризик, уплашили су се чистача; ми смо га поткупили, а затим потчинили. Тежак и славан је био наш пут у докторе и професоре, академике и генерале. Многи од нас су имали изванредне таленте и животну снагу, и сва та снага, сви ти таленти су потрошени на напредовање, да би звецнула и сервилно се затворила врата престижног сандука на точковима... Само да никада не заборавимо какви бисмо били да нисмо пошли на све то... ево стојимо у сивом, учтивом реду, још-не-људи против више-не-људи, са чистачима-граничарима и сандуком са последњим живим човеком између нас... ево посрћемо, дали смо све, до последње капи, да бисмо постали то чиме се ви са правом одушевљавате; мртви, сахрањујемо живог, заслепљујемо својим блеском живе! Па они су живи, ти дебили! – то ми је као јесењи дрхтај пројурило између лопатица, између младих, затегнутих мишића. Живи и безгрешни! Јер они не знају за грех, осим за онај у песници у цепу... ма, и цеп су им из опреза зашили! А ево и ми са сандуцима заслуга и искуства на ременима... И ако завириш прво у душу дебила, ако видиш плаво дно његових очију одмах ту, близу, а онда нагло погледаш у душу тог генерала, или било кога од нас, Боже – боље је не гледати колико ми вредимо. А вредимо ми много, толико колико смо за то дали. А дали смо све. И ја сам далеко од тога, ох, како сам далеко од тога да завирујем у труле, издајничке ћорсокаке нашег животног пута, неизбежну перисталтику каријере! Ја целу нашу процесију убеђено сматрам кристално чистим, вредним, талентованим и посвећеним људима (може и са великим „љ”!). И ето у такву, само несвесну, нашу душу предлажем да завиримо... и уплашено се тржем. Због тога они у наше редове и не беже, укочени не само од одушевљења, него и од ужаса! Не само дебили, него ни ми не можемо лако да разлучимо ужас од одушевљења, одушевљење од ужаса – и нећемо ни разлучити, јер не умемо. А шта може дебил... он се, мудрац, одмах у почетку уплашио, још у колевци док је био, није пошао овамо, код нас... тамо и стоји, у колевци, са грабуљицама и лопатицом, и не плаче за својом докторком: па докторка је жива, а ви сте мртви. Нико од нас није могао и стварно да погледа Смрти у очи, али не зато што се плаши, него зато што је *већ*. Душе, које се нису родиле у Рају, душе, које су умрле у Паклу; ујна тече међу нама као Стикс. Ми прођосмо неживим стројем по крвавој стази у парку; он је био до краја очишћен (кад ли су успели?); дебили, које чистачи нису пропустили, остали су на крају стазе, постројени уза зид, и ево – слили су се са оградом, и нестали. Мој последњи поглед је ухватио само дефинитивно опустео свет: иза немог, нацртаног парка уздизала се хумка, куда су пацијенти, један за другим, одлазили код своје докторке...

Ко од нас двоје је жив? Ја сâм, или моја представа о себи?

Она је била велик доктор, али се ја ни свим овим страницама још нисам ослободио те баналне недоумице: шта је она, као лекар, знала о својој болести и смрти? То јест, да је знала – знала је, судећи по написаним страницама... а како се односила према том свом знању? Ја и дан-данас не могу себи да одговорим, мене као и раније наставља да занима како се професионалац опходи са својим искуством, знањем и мајсторством када се они односе на њега самог. Како писац пише писма вољеној? Како гинеколог леже са својом женом? Како јавни тужилац узима мито? Какве браве забрављује провалник? Чиме се наслађује кувар? Како грађевинар живи у својој кући? Како је сладостраснику у самоћи? Како Господ гледа на круну свог Стваралаштва? Када о свему томе размишљам, долазим до закључка да су и велики мајстори такође људи. Јер ти уски и тајни пролази, по којима се у тако напрегнутим ситуацијама креће њихова свест, заобилазећи сопствено мајсторство, разум и искуство, и јесу победа човечног над човеком, увек и у сваком случају! Једино што можемо је да поново подигнемо лице, окренуто ка Њему – поштеде ради, оно се састоји од плаветнила, звезда и облака – и да питамо: Господе, колико Ти имаш вере, када си се и за то побринуо?!

АНДРЕЈ ГЕОРГИЈЕВИЧ БИТОВ рођен је у Лењинграду 1937. године. Завршио је Геолошки факултет 1962. године. У почетку је писао песме, затим кратке приче апсурда. Од 1965. члан је Удружења књижевника. 1978. у Америци излази његов роман Пушкинов дом, након чега престају да га штампају у Совјетском савезу. После перестројке поново је активан на литерарној сцени. 1991. оснива руски огранак Пен-клуба, и до дана данашњег његов је председник.

Са руског превела и белешку сачинила БРАНКА ТАКАХАШИ